गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः।इन्द्रः। विराड्गाना, २१ त्रिष्टुप्

श्रुधी हवमिन्द्र मा रिषण्यः स्याम ते दावने वसूनाम्।

इमा हि त्वामूर्जो वर्धयन्ति वसूयवः सिन्धवो न क्षरन्तः॥ २.०११.०१

इन्द्र- परमेश्वर। इदि परमैश्वर्ये। इन्द्रः ईशनाधिदेवता। आधिभौतिके भावे वृष्टिप्रदा या ईशनशक्तिस्तस्या अधिदेवता। आध्यात्मिके इन्द्रियाणि वशीकृत्य या शक्तिरावरणाख्यबन्धानि व्यपोह्य मूलशक्तिधारा विमुच्य आत्मानं प्रदर्शयति सेन्द्रः। हवम्- आह्वानम्। श्रुधि- शृणु। मा रिषण्यः- मा हिंस्याः। ते- तव। वसूनाम्- सम्पदाम्। दावने- दाने। स्याम- भवेम। क्षरन्तः- स्रवन्त्यः। सिन्धवः- नद्यः। न- इव। वसूयवः- शरणकामाः। इमाः- एताः। ऊर्जाः- शक्तयः। त्वाम्- भवन्तम्। हि- खलु। वर्धयन्ति ॥१॥

सृजो महीरिन्द्र या अपिन्वः परिष्ठिता अहिना शूर पूर्वीः।

अमर्त्यं चिद्दासं मन्यमानमवाभिनदुक्थैर्वावृधानः॥ २.०११.०२

इन्द्र- ईशनाधिदैवत। शूर- समर्थ। पूर्वीः- सनातनीः। महीः- महतीरपो मूलशक्तिधाराः। अहिना- मेघेन जडेन। परिष्ठिताः- आवृताः। याः। अपिन्वः- अवर्धयः। ताः। सृजः- अमुञ्चः। उक्थैः- मन्त्रैः। वावृधानः- वृद्धः सन्। अमर्त्यं मन्यमानम्- स्वयमेव मृतिरहितमिति चिन्तयन्तम्। दासम्- उपक्षपयितारम्। अवाभिनत्- बिभेदिथ ॥२॥

उक्थेष्विन्नु शूर येषु चाकन्स्तोमेष्विन्द्र रुद्रियेषु च।

तुभ्येदेता यासु मन्दसानः प्र वायवे सिस्रते न शुभ्राः॥ २.०११.०३

इन्द्र- परमेश्वर। रुद्रियेषु- रुद्रदेवताकेषु। स्तोमेषु उक्थेषु- मन्त्रेषु। च। शूर- समर्थ। येषु। चाकन्- स्वस्थितिं कामयसे। यासु- यासु भावनासु च स्थितिं कामयसे। एताः- त एत उक्थास्ता

Dr. Rangaji

एता भावनाश्च । तुभ्य इत्- तवैव । मन्दसानः- तासु हृष्टो भवसि । शुभ्राः- ता दीप्तिमत्यो भावनाः । वायवे- प्राणाय । न- सम्प्रति । प्र सिस्रते- प्रसरन्ति ॥३॥

शुभ्रं नु ते शुष्मं वर्धयन्तः शुभ्रं वज्रं बाह्वोर्दधानाः।

शुभ्रस्त्वमिन्द्र वावृधानो अस्मे दासीर्विशः सूर्येण सह्याः॥ २.०११.०४

इन्द्र- परमेश्वर । ते- तव । शुष्मम्- बलम् । नु- क्षिप्रम् । शुभ्रम्- शुद्धम् । वर्धयन्तः । बाह्वोः- भुजयोः । शुभ्रम्- दीप्तम् । वज्रम् । दधानाः- धारयन्तो वयं भवेम । शुभ्रः- दीप्तः । त्वम् । वावृधानः- वर्धमानः । अस्मे- एतस्मै यजमानाय । दासीर्विशः- विषयदास्यभावनाः । सूर्येण- आत्मसूर्येण । सह्याः- अभिभव ॥४॥

गुहा हितं गुह्यं गूळ्हमप्स्वपीवृतं मायिनं क्षियन्तम्।

उतो अपो द्यां तस्तभ्वांसमहन्नहिं शूर वीर्येण॥ २.०११.०५

शूर- समर्थ । गुहा- रहस्यस्थाने अप्रज्ञायाम् । हितम्- अन्तर्हितम् । गूळ्हम्- मनसि गूढम् । अप्सु- जीवोदकेषु । अपीवृतम्- तिरोहितम् । क्षियन्तम्- निवसन्तम् । मायिनम्- सत्ये मिथ्याध्यासपरम् । उतो- अपि च । अपः- मूलशक्तिधाराः । द्याम्- चिदाकाशम् । तस्तभ्वांसम्- स्तम्भयन्तम् । वीर्येण- स्वविक्रमेण । अहिम्- सर्पोपलक्षितान्तर्हितदुर्वासनामयभावनम् । अहन्- बाधितवान् ॥५॥

स्तवा नु त इन्द्र पूर्व्या महान्युत स्तवाम नूतना कृतानि।

स्तवा वज्रं बाह्वोरुशन्तं स्तवा हरी सूर्यस्य केतू॥ २.०११.०६

इन्द्र- परमेश्वर । ते- तव । पूर्व्या- प्राचीनानि । महानि- महान्ति कर्माणि । नु- क्षिप्रम् । स्तव- स्तवाम । उत- अपि च । नूतना- अभिनवानि । कृतानि- कर्माणि । स्तवाम । बाह्वोः- त्वद्भुजयोः ।

Dr. Rangaraj

उशन्तम्- दीप्यमानम्। वज्रम्। स्तव- स्तवाम। सूर्यस्य- आत्मनः। केतू- प्रज्ञापकौ। हरी- तवाश्वभूतप्राणशक्ती। स्तव- स्तवाम ॥६॥

हरी नु ते इन्द्र वाजयन्ता घृतश्चुतं स्वारमस्वार्ष्टाम्।

वि समना भूमिरप्रथिष्टारंस्त पर्वतश्चित्सरिष्यन्॥ २.०११.०७

इन्द्र- परमेश्वर। नु- क्षिप्रम्। ते- तव। हरीः- आकर्षणशक्तिप्रतीकाश्वौ। वाजयन्तौ- गतिमन्तौ। घृतश्चुतम्- उदकच्यावकम्। स्वारम्- शब्दम्। अस्वार्ष्टां- शब्दितवन्तौ। समना- तयोः सहृदया। भूमिः- पृथिवी। अप्रथिष्टाः- प्रथिताभवत्। आध्यात्मिके तु चित्ताकाशस्थप्राणः जीवोदकधारा आशरीरं प्रवर्तयिष्य इति प्रकटयति। भूः शरीरञ्च तदर्थं सज्जं भवतीति भावः। सरिष्यन्- सरन्। पर्वतश्चित्- मेघोपि। अरंस्त- अरमत। अपां मूलशक्तिधाराणामुपलब्धिस्थानञ्च तन्निष्पादनाय सरतीत्याध्यात्मिके। सर्वमिन्द्रानुग्रहेण भवतीति भावः। ॥७॥

नि पर्वतः साद्यप्रयुच्छन्सं मातृभिर्वावशानो अक्रान्।

दूरे पारे वाणीं वर्धयन्त इन्द्रेषितां धमनिं पप्रथन्नि॥ २.०११.०८

अप्रयुच्छन्- अप्रमाद्यन्। पर्वतः- मेघः। नि सादि- न्यषीदत्। मातृभिः- अद्भिः। वावशानः- शब्दं कुर्वन्। अक्रान्- अक्रमीत्। मूलशक्तिधाराः स्रावयितुं तदुपलब्धिस्थानमिन्द्रप्रसादेन प्रवर्तत इत्याध्यात्मिके। दूरे पारे वाणीम् वर्धयन्तः- अन्तरिक्षपर्यन्तं मन्त्रं वर्धयन्त उपासकाः। इन्द्रेषिताम्- इन्द्रप्रेरिताम्। धमनिम्- वाचम्। नि पप्रथन्- नितरामप्रथयन् ॥८॥

इन्द्रो महां सिन्धुमाशयानं मायाविनं वृत्रमस्फुरन्निः।

अरेजेतां रोदसी भियाने कनिक्रदतो वृष्णो अस्य वज्रात्॥ २.०११.०९

इन्द्रः। महाम्- महत्याः। सिन्धुम्- अपः। वृत्रम्- आवारकम्। आशयानम्- तमःप्रायम्। मायाविनम्- मिथ्याप्रवृत्तम्। निः अस्फुरत्- जघान। कनिक्रदतः- गर्जतः। वृष्णः-

Dr. Rangani

वर्षकस्येन्द्रस्य। अस्य- एतस्य। वज्रात्। रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। भियाने- भीते। अरेजेताम्- अकम्पेताम्॥९॥

अरोरवीद्वृष्णो अस्य वज्रोऽमानुषं यन्मानुषो निजूर्वात्।

नि मायिनो दानवस्य माया अपादयत्पपिवान्सुतस्य॥ २.०११.१०

अस्य- एतस्य। वृष्णः- वर्षकस्येन्द्रस्य। वज्रः। अरोरवीत्- अशब्दयत्। अमानुषम्- अविवेकिनम्। मानुषः- विवेकीन्द्रः। निजूर्वात्- नितरां जिघांसति। सुतस्य पपिवान्- रसानुभवकरः। मायिनः- वञ्चकस्य। दानवस्य- वृत्रस्य। मायाः। अपादयत्- नाशितवान्॥१०॥

पिबापिबेदिन्द्र शूर सोमं मन्दन्तु त्वा मन्दिनः सुतासः।

पृणन्तस्ते कुक्षी वर्धयन्त्वित्था सुतः पौर इन्द्रमाव॥ २.०११.११

शूर- समर्थ। इन्द्र- परमेश्वर। सोमम्- रसम्। पिब पिब- अनुभव। मन्दिनः- आनन्ददाः। सुतासः- निष्पन्ना रसाः। त्वा- भवन्तम्। मन्दन्तु- आनन्दयन्तु। ते- तव। कुक्षी- हृदयम्। पृणन्तः- पूरयन्तः। वर्धयन्तु। इत्था- एवम्। पौरः- पूरकः। सुतः- निष्पन्नो रसः। इन्द्रम्- परमेश्वरम्। आव- तर्पयतु॥११॥

त्वे इन्द्राप्यभूम विप्रा धियं वनेम ऋतया सपन्तः।

अवस्यवो धीमहि प्रशस्तिं सद्यस्ते रायो दावने स्याम॥ २.०११.१२

विप्राः- मेधाविनो वयम्। त्वे- त्वयि। इन्द्र। अभूम- भवेम। धियम्- बुद्धिम्। वनेम- सम्भजेम। ऋतया- धर्मकामनया। सपन्तः- परिचरन्तः। अवस्यवः- रक्षाकामाः। प्रशस्तिम्- त्वत्कीर्तिम्। धीमहि- ध्यायामः। सद्यः- क्षणेन। ते- तव। रायः- सम्पदः। दावने- दाने। स्याम- भवेम॥१२॥

स्याम ते त इन्द्र ये त ऊती अवस्यव ऊर्जं वर्धयन्तः।

शुष्मिन्तमं यं चाकनाम देवास्मे रयिं रासि वीरवन्तम्॥ २.०११.१३

Dr. Ranganji

इन्द्र- परमेश्वर। ये। ते- तव। ऊती- प्राप्त्या। ऊर्जं- प्राणम्। वर्धयन्तः। ते। ते- तव। स्याम- भवेम। देव- हे द्योतनशील। यम्- याम्। चकानाम- कामयामः। रयिम्- तां दानयोग्यसम्पदम्। शुष्मिन्तमम्- अतिशयेन बलवतीम्। वीरवन्तम्- वीर्ययुक्ताम्। रासि- ददासि ॥१३॥

रासि क्षयं रासि मित्रमस्मे रासि शर्धं इन्द्र मारुतं नः।

सजोषसो ये च मन्दसानाः प्र वायवः पान्त्यग्रणीतिम्॥ २.०११.१४

नः- अस्मभ्यम्। क्षयम्- निवासम्। रासि- प्रयच्छसि। अस्मे- अस्माकम्। मित्रम्- स्नेहम्। रासि। इन्द्र। मरुतां शर्धः- मरुद्गणं रासि। सजोषसः- सहृदयाः। ये च। मन्दसानाः- तुष्यन्तः। वायवः- प्राणा मरुतः। अग्रणीतिम्- अग्रे नीतं सोमं रसम्। पान्तु- अनुभवन्तु ॥१४॥

व्यन्त्विन्नु येषु मन्दसानस्तृपत्सोमं पाहि द्रह्यदिन्द्र।

अस्मान्सु पृत्स्वा तरुत्रावर्धयो द्यां बृहद्भिरर्कैः॥ २.०११.१५

येषु। मन्दसानः- त्वं तुष्यसि। ते मरुतः प्राणविशेषाः। व्यन्तु- रसमनुभवन्तु। द्रह्यत्- आत्मानं दृढीकुर्वन्। इन्द्र। तृपत्- तर्पकम्। सोमम्- रसम्। पाहि- अनुभव। पृत्सु- पृतनासु। अस्मान्- नः। सु- सुष्ठु। तरुत्र- तारक। बृहद्भिः- महद्भिः। अर्कैः- पूज्यैर्मरुद्भिः प्राणविशेषैः। द्याम्- नभः। अवर्धयः ॥१५॥

बृहन्त इन्नु ये ते तरुत्रोक्थेभिर्वा सुम्नमाविवासान्।

स्तृणानासो बर्हिः पस्त्यावत्त्वोता इदिन्द्र वाजमग्मन्॥ २.०११.१६

तरुत्र- तारक। इन्द्र- ईशनाधिदैवत। ये। बृहन्तः- महान्तः। सुम्नम्- सुखकरं त्वाम्। नु- क्षिप्रम्। उक्थेभिः- मन्त्रैः। आविवासान्- परिचरन्ति। ते। बर्हिः स्तृणानासः- लब्धभूमिकाः। त्वोताः- त्वद्रक्षिताः। पस्त्यावत्- शरणवत्। वाजम्- भोगम्। अग्मन्- प्राप्नुवन्ति ॥१६॥

उग्रेष्विन्नु शूर मन्दसानस्त्रिकद्रुकेषु पाहि सोममिन्द्र।

प्रदोधुवच्छ्मश्रुषु प्रीणानो याहि हरिभ्यां सुतस्य पीतिम्॥ २.०११.१७

Dr. Ranganji

शूर- समर्थ। मन्दसानः- हृष्टः सन्। नु- क्षिप्रम्। उग्रेषु- उद्गूर्णेषु। त्रिकद्रुकेषु- त्रिस्थानेषु भूर्भुवःसुवर्लोकाख्यमनःप्राणशरीरेषु। इन्द्र। सोमम्- रसम्। पाहि- अनुभव। प्रीणानः- प्रीतः सन्। श्मश्रुषु- श्मश्रूणि। प्रदोधुवत्- कम्पयन्। हरिभ्याम्- तवाश्वाभ्यां प्राणप्रतीकाभ्याम्। सुतस्य- निष्पन्नस्य रसस्य। पीतिम्- अनुभूतिं प्रति। याहि- गच्छ ॥१७॥

धिष्वा शवः शूर येन वृत्रमवाभिनद्दानुमौर्णवाभम्।

अपावृणोज्ज्योतिरार्याय नि सव्यतः सादि दस्युरिन्द्र॥ २.०११.१८

शूर- समर्थ। इन्द्र- परमेश्वर। येन। और्णवाभम्- ऊर्णनाभिमिव बन्धकम्। दानुम्- अवखण्डनं कुर्वन्तम्। दो अवखण्डने। वृत्रम्- आवरणम्। अवाभिनत्- बिभेदिथ। शवः- तद्बलम्। धिष्व- धारय। आर्याय- आर्यशीलाय। ज्योतिः। अपावृणोत्- उद्घाटितवान्। दस्युः- उपक्षपयिता। सव्यतः। नि सादि- नितरां पातितः सूदितश्च ॥१८॥

सनेम ये त ऊतिभिस्तरन्तो विश्वाः स्पृध आर्येण दस्यून्।

अस्मभ्यं तत्त्वाष्ट्रं विश्वरूपमरन्धयः साख्यस्य त्रिताय॥ २.०११.१९

ये। ते- तव। ऊतिभिः- रक्षाभिः। विश्वाः- सर्वाः। स्पृधः- स्पर्धाभावनाः। दस्यून्- दस्युभावनाः। आर्येण- आर्यशीलेन। तरन्तः- तरन्ति तान्। सनेम- सम्भजेम। त्रिताय- भूर्भुवःसुवराख्यभूमिकात्रयस्थतत्त्वोपासकाय। साख्यस्य- तत्सखित्त्वं पालयितुम्। अस्मभ्यम्- अस्मदर्थम्। विश्वरूपम्- बहुरूपम्। तत्त्वाष्ट्रम्- सुशिल्पिनिर्मितं दुर्गं तदुपलक्षितान्तरायम्। अरन्धयः- नाशितवान् ॥१९॥

अस्य सुवानस्य मन्दिनस्त्रितस्य न्यर्बुदं वावृधानो अस्तः।

अवर्तयत्सूर्यो न चक्रं भिनद्बलमिन्द्रो अङ्गिरस्वान्॥ २.०११.२०

Dr. Ranganji

वावृधानः- वर्धमानः। अस्य- एतस्य। सुवानस्य- रसनिष्पादकस्य। मन्दिनः- रसयुक्तस्य। त्रितस्य- उपासकस्य। न्यर्बुदम्- मेघं जडप्रतीकम्। नि अस्तः- बिभेद। सूर्यः- सविता। न- इव। चक्रम्- स्वतेजोमयमण्डलम्। अवर्तयत्- अभ्रमयत्। इन्द्रः। अङ्गिरस्वान्- अग्नियुक्तः। वलम्- बन्धकम्। भिनत्- बिभेद ॥२०॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ २.०११.२१

नूनम्- निश्चयेन। इन्द्र। सा। दक्षिणा- समर्था। मघोनी- उषा विद्या। ते वरम्- त्वदनुग्रहम्। जरित्रे- रसनिष्पादकाय। प्रति दुहीयत्- प्रति दोग्धि। स्तोतृभ्यः। शिक्ष- विद्यां देहि। नः- अस्माकम्। भगः- सौभाग्यम्। अति मा धक्- अस्मद्बुद्धिग्रहणमतिक्रम्य मा देहि। यथायोग्यमेव देहि। यासु विद्यासु वयमनधिकारिणस्ता मा देहीति भावः। विदथे- यज्ञे। सुवीराः- शोभनवीर्यसम्पन्नाः सन्तः। बृहत्- महत्। वदेम- ब्रवाम ॥२१॥

Dr. Ranganji